

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методики дошкільної та початкової освіти

Формування загальнолюдських цінностей молодших школярів у
взаємодії школи та сім'ї

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття рівня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач 2 курсу 262-М групи

Кравець Андрій Михайлович

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної програми

«Початкова освіта»

Керівник: кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри теорії та методики

дошкільної та початкової освіти,

Сидоренко Наталія Іванівна

Рецензент:

заступниця директора

з навчально-виховної роботи

Херсонської загальноосвітньої школи

I-III ступенів №50 ім. Романа Набєгова

Херсонської міської ради

Пуленец Тетяна Володимирівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....		3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ		8
1.1 Сутність загальнолюдських цінностей у контексті . морального виховання.....		8
1.2 Педагогічна взаємодія школи і сім'ї як умова . формування цінностей.....	1	2
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї.....		16
2.1 Діагностика сформованості загальнолюдських . цінностей у молодших школярів.....	1	6
2.2 Організація та зміст експериментального . дослідження.....	2	5
Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження.....	3	5
ВИСНОВКИ	4	1

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	4
	6
ДОДАТКИ	4
Додаток А.	8
	4
	8

ВСТУП

У контексті глибоких соціальних, культурних та політичних змін, що охоплюють сучасне суспільство, проблема формування загальнолюдських цінностей у дітей набуває особливої значущості. В умовах воєнних дій, надмірного інформаційного тиску, трансформації сімейних і суспільних ролей, моральні орієнтири постають не лише як складова виховання, а як інструмент збереження людської гідності, гуманності та національної самосвідомості. Саме тому початкова школа, як базова ланка освітньої системи, покликана не лише передавати знання, а й формувати в дитині здатність до емпатії, справедливості, відповідальності та поваги до інших.

Молодший шкільний вік є особливо чутливим до морального впливу. У цей період дитина активно засвоює моделі поведінки, орієнтується на приклади дорослих, прагне до позитивної оцінки, формує первинні уявлення про добро і зло, справедливість і відповідальність. Саме тому важливо забезпечити їй морально насичене середовище, у якому цінності не лише проголошуються, а й проживаються у щоденній взаємодії.

Водночас саме в цьому віці закладається фундамент ціннісної системи, яка згодом визначатиме її життєві вибори, соціальні взаємодії та громадянську позицію. Тому формування загальнолюдських цінностей не може бути спонтанним чи епізодичним - воно потребує цілеспрямованої, узгодженої діяльності школи та сім'ї.

Проблема формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку активно досліджується як у психологічному, так і в педагогічному дискурсі. Сучасні психологи (Сухомлинський В. О. [36], Яценко Т. С. [44], Дудкевич Т. В. [9]) наголошують на важливості емоційної безпеки, моральної рефлексії та розвитку емпатії у дітей, особливо в умовах соціальних змін і стресових впливів. Педагоги-практики та науковці, які працюють безпосередньо з учнями, родинами та вчителями (Гриценко І. В. [5][6], Гончар Л. В. [3], Савченко О. Я. [28][30][31][33], Мельник П. П., Петренко О. В. [18]) підкреслюють, що ефективне формування цінностей

можливе лише за умови налагодженої партнерської взаємодії між школою і сім'єю, інтеграції морального змісту в освітній процес та створення морально безпечного середовища. У працях цих авторів простежується тенденція до переосмислення ролі педагога як морального наставника, а не лише транслятора знань, а також до активного залучення батьків у процес виховання через спільні проєкти, діалог і емоційну підтримку.

Таким чином, формування цінностей має спиратися не лише на знання, а й на емоційний досвід, приклади з життя, ігрові ситуації, що дозволяють дитині прожити моральний вибір.

Школа, як інституційне середовище, має унікальні можливості для систематизації морального досвіду дитини. Через навчальні предмети, виховні заходи, міжособистісну взаємодію з учителями та однолітками, учень отримує змогу не лише засвоїти етичні норми, а й прожити їх у реальних ситуаціях. Водночас сім'я - це перше середовище соціалізації, де дитина отримує базові уявлення про цінності, емоційну підтримку, приклади поведінки. Саме тому ефективне формування загальнолюдських цінностей можливе лише за умови партнерства між цими двома середовищами.

Актуальність дослідження також зумовлена реформуванням освітньої системи України, зокрема впровадженням концепції Нової української школи, яка декларує особистісно орієнтований підхід, компетентнісне навчання та ціннісне виховання. У нормативних документах (Закон України «Про освіту», Базовий компонент початкової освіти) чітко зазначено, що одним із ключових завдань школи є формування моральної свідомості, здатності до співжиття, толерантності, відповідальності. Втім, практична реалізація завдань морального виховання нерідко супроводжується низкою труднощів. Серед основних — обмежена участь батьків у виховному процесі, розбіжність між задекларованими цінностями та реальними виховними практиками, а також відсутність узгодженої, системної взаємодії між педагогами і родинами. Це створює ризики фрагментарності морального впливу, суперечливих сигналів для дитини, зниження ефективності виховання.

У таких умовах актуалізується потреба в науковому аналізі процесів формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку, виявленні дієвих форм партнерства між школою і сім'єю, а також розробці практичних рекомендацій, які сприятимуть узгодженості виховних впливів, емоційній підтримці та формуванню морально стабільного середовища для розвитку особистості. Дослідження цієї проблеми має не лише теоретичне, а й прикладне значення - воно сприяє підвищенню якості виховного процесу, зміцненню морального клімату в школі, формуванню громадянської зрілості майбутніх поколінь.

Мета роботи – визначити педагогічні умови та ефективні форми взаємодії сім'ї та школи, які сприяють формуванню загальнолюдських цінностей у молодших школярів.

Відповідно до мети роботи було поставлено такі **завдання дослідження**:

- Проаналізувати наукові підходи до поняття «загальнолюдські цінності» та їх формування у дітей.
- Визначити вікові психологічні особливості молодших школярів, що впливають на засвоєння моральних норм.
- Дослідити роль сім'ї та школи у формуванні моральної свідомості дитини.
- Виявити ефективні форми педагогічної взаємодії між школою і родиною.
- Розробити практичні рекомендації щодо організації спільної виховної діяльності.
- Провести педагогічне спостереження та анкетування для виявлення рівня сформованості ціннісних орієнтацій у молодших школярів.

Об'єкт дослідження – процес виховання молодших школярів у контексті взаємодії школи та сім'ї.

Предмет дослідження: педагогічні умови, методи та форми співпраці школи і родини, що забезпечують формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

Гіпотеза дослідження: формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів буде ефективним, якщо:

- між школою та сім'єю буде налагоджена системна, партнерська взаємодія;
- виховний процес буде емоційно насиченим, особистісно орієнтованим;
- батьки активно залучатимуться до морального виховання через щоденне спілкування, пояснення життєвих ситуацій та участь у шкільних ініціативах.

Методи дослідження. Розв'язання завдань випускної роботи зумовило використання наступних методів:

- теоретичних (аналізу, синтезу, порівняння та систематизації джерельної бази дослідження, узагальнення і абстрагування);
- емпіричних (вивчення педагогічного досвіду, спостереження, анкетування й тестування, педагогічного експерименту);
- методів математичної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів. У дослідженні:

- уточнено поняття «загальнолюдські цінності» у контексті морального виховання молодших школярів, з урахуванням сучасних соціокультурних викликів (війна, цифровізація, зміна ролей у родині).
- вперше обґрунтовано, що ефективне формування цінностей можливе лише за умови системної, емоційно насиченої взаємодії школи і сім'ї, яка включає не лише організаційні форми, а й щоденну моральну практику.
- розроблено структурну модель педагогічної взаємодії школи і родини, яка охоплює інформаційний обмін, спільне планування, емоційну підтримку, рефлексивні практики.

- виявлено, що щоденне неформальне спілкування батьків з дітьми (пояснення життєвих ситуацій, обговорення емоцій, моральних виборів) має більший виховний ефект, ніж формальні заходи.
- визначено педагогічні умови, за яких моральне виховання у школі стає ефективним: моральна культура педагога, емоційна безпека, інтеграція цінностей у зміст освіти, критичне осмислення медіа.
- уточнено роль школи як морального фільтра у цифровому середовищі, що допомагає дитині осмислювати суперечливі інформаційні потоки та формувати власну етичну позицію.
- запропоновано практичні рекомендації для педагогів і батьків щодо формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку в умовах сучасної України.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження можуть використовуватись у розробці ефективних форм співпраці школи і сім'ї, які можуть бути впроваджені у виховну практику для формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів.

Апробація результатів дослідження. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю у збірці матеріалів VII міжнародної науково-практичної конференції «Development of modern scientific technologies in the era of globalization» (14-27 жовтня 2025 р., Берлін, Німеччина), отримано відповідний сертифікат.

Структура і обсяг випускної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку є не лише педагогічним завданням, а й соціальною потребою, що зумовлена сучасними викликами: війною, інформаційною фрагментацією, кризою довіри, зміною ролей у родині. У цьому контексті моральне виховання набуває особливої значущості як механізм стабілізації внутрішнього світу дитини, формування її здатності до співжиття, відповідальності, емпатії.

Поняття загальнолюдських цінностей

Загальнолюдські цінності — це ті моральні орієнтири, які визнаються більшістю культур і суспільств: доброта, справедливість, чесність, повага, відповідальність, милосердя, гідність, свобода, толерантність. Вони є основою гуманної взаємодії, соціальної згуртованості, розвитку громадянської зрілості. У педагогічному контексті ці цінності розглядаються як ключові компоненти особистісного розвитку, що мають бути сформовані не декларативно, а через досвід, рефлексію, емоційне проживання [1], [2], [30].

Філософські джерела трактують цінності як смислові орієнтири, що визначають вибір людини у складних життєвих ситуаціях. Психологія розглядає їх як внутрішні регулятори поведінки, пов'язані з емоційною сферою, мотивацією, самооцінкою. Педагогіка — як мету і засіб виховання, що формуються через навчальний процес, міжособистісну взаємодію, приклад дорослих.

Особистісно орієнтований підхід

І. Бех наголошує, що моральне виховання має бути особистісно орієнтованим: воно повинно враховувати внутрішній світ дитини, її емоційні реакції, життєвий досвід, здатність до рефлексії [1]. Цінності не можуть бути нав'язані — вони мають бути прожиті, осмислені, інтегровані у щоденну

поведінку. Саме тому важливо створювати умови для морального вибору, обговорення етичних ситуацій, рефлексії над власними вчинками.

Н. Мойсеюк підкреслює, що моральне виховання у школі має спиратися на гуманістичні принципи: повагу до особистості, співпрацю, діалог, емпатію [2]. У цьому контексті важливу роль відіграє педагогічне середовище, яке має бути морально безпечним, емоційно підтримуючим і відкритим до обговорення етичних питань. Вчитель виступає не лише носієм знань, а й моральним прикладом, еталоном поведінки, джерелом емоційної підтримки [30].

Сенситивність молодшого шкільного віку

Психологічні дослідження підтверджують, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування моральної свідомості. Діти активно наслідують дорослих, прагнуть до схвалення, емоційно реагують на оцінки, що створює сприятливі умови для засвоєння цінностей [9], [44]. У цьому віці формується здатність до емпатії, моральної оцінки, розуміння мотивів поведінки інших. Саме тому важливо, щоб педагоги не лише декларували цінності, а й демонстрували їх у власній поведінці [14].

О. Савченко зазначає, що формування цінностей має бути не окремим напрямом, а наскрізним принципом навчального процесу — через зміст уроків, методику викладання, стиль спілкування [28], [30], [33]. Наприклад, уроки літератури, історії, мистецтва можуть стати майданчиком для обговорення моральних дилем, аналізу поведінки героїв, формування власної позиції. Важливо, щоб моральні теми не були формальними, а викликали емоційний відгук, стимулювали роздуми, діалог.

Т. Ціпан підкреслює, що моральне виховання реалізується не лише через зміст освіти, а й через щоденні мікроситуації: реакцію вчителя на конфлікт, стиль спілкування між учнями, організацію дозвілля [41]. Атмосфера в класі, емоційний клімат, рівень довіри — усе це формує моральну культуру дитини. Саме тому важливо, щоб школа була не лише місцем навчання, а й простором морального розвитку [24].

Естетичний і культурний вимір

У працях І. Гриценко [5], [6] акцентується на важливості естетичного компонента морального виховання, зокрема через художній діалог, культуру спілкування, емоційне переживання. Авторка наголошує, що моральні орієнтири формуються не лише через знання, а й через естетичне сприйняття, співпереживання, інтерпретацію життєвих ситуацій.

Варто також враховувати етнопедагогічний контекст. Як зазначає Н. Лисенко, моральні орієнтири формуються не лише через шкільну програму, а й через культурну спадщину, традиції, родинні цінності [14]. Стельмахович М. Г. підкреслює, що українська народна педагогіка є джерелом гуманістичних ідей, які можуть бути інтегровані в сучасну освітню практику [35].

Цінності у цифровому середовищі

У сучасному цифровому середовищі, де діти стикаються з суперечливими інформаційними потоками, роль школи як морального фільтра зростає. Як зазначає Т. Яценко, дитина має навчитися критично осмислювати побачене, розрізняти справжні цінності від псевдоорієнтирів, формувати власну позицію [44]. У цьому контексті важливо інтегрувати медіаосвіту в моральне виховання, навчати дітей етичному аналізу контенту, розвивати здатність до моральної оцінки.

М. Фіцула розглядає моральне виховання як складову педагогічного процесу, що має бути системною, цілеспрямованою і науково обґрунтованою [40]. Він наголошує на важливості поєднання теоретичних знань із практичними формами — рольових ігор, дискусій, творчих завдань, що сприяють засвоєнню цінностей через досвід.

Соціальний контекст і моральна витривалість

Соціально-психологічний аспект також не можна ігнорувати. Як зазначає А. Чернов, моральна стабільність дитини залежить від загального стану суспільства, рівня конфліктності, емоційної безпеки [42]. У цьому контексті школа має виконувати роль стабілізуючого середовища, що

допомагає дитині зберегти внутрішню рівновагу, сформувати моральну витривалість.

Особливу увагу слід приділити емоційній грамотності — здатності дитини розпізнавати, називати та регулювати власні емоції, а також розуміти емоційний стан інших. Це є основою для розвитку емпатії, моральної чутливості та здатності до співпереживання. Як зазначає А. Савицька, емоційна грамотність є не менш важливою, ніж когнітивна, і має бути інтегрована в усі етапи морального виховання [42].

Комплексний підхід до формування цінностей

Формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів потребує комплексного підходу, який поєднує:

- когнітивний компонент — знання про моральні поняття, здатність їх пояснити;
- емоційний компонент — емоційна реакція на моральні ситуації, співпереживання;
- поведінковий компонент — реальні вчинки, участь у добрих справах, відповідальність;
- рефлексивний компонент — здатність оцінити власну поведінку, зробити моральні висновки.

Цей підхід дозволяє не лише передати знання, а й сформувати внутрішню мотивацію до моральної поведінки. Як зазначає М. Фіцула, моральне виховання має бути не декларативним, а дієвим — таким, що змінює ставлення, поведінку, стиль життя [40].

Таким чином, загальнолюдські цінності є основою морального розвитку особистості, а їх формування у молодшому шкільному віці — складним, багатовимірним процесом, що охоплює зміст освіти, педагогічне середовище, емоційну культуру, міжособистісні стосунки, культурну спадщину, цифрову грамотність і соціальний контекст. Успішність цього процесу залежить від цілісності підходу, моральної позиції педагога,

готовності школи бути простором гуманності, а також активної участі родини як морального партнера у вихованні.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує роль школи як простору гуманності, де моральні орієнтири не лише декларуються, а й проживаються. Школа має бути не просто інституцією знань, а середовищем морального розвитку, де кожна взаємодія — урок, перерва, спільна діяльність — стає нагодою для формування цінностей. Як зазначає І. Бех, моральне виховання — це не окремий напрям, а наскрізна складова освітнього процесу, що пронизує всі його рівні [1].

Важливо, щоб формування цінностей не обмежувалося рамками класної роботи, а охоплювало позаурочну діяльність, партнерство з родиною, участь у соціальних ініціативах. Завдяки такому підходу дитина не лише опановує моральні поняття на теоретичному рівні, а й вчиться застосовувати їх у повсякденному житті, усвідомлюючи їхню практичну цінність. Це сприяє формуванню внутрішньої мотивації до етичної поведінки, добрих вчинків, відповідального ставлення до себе та інших. Важливою умовою цього процесу є розвиток рефлексивних умінь — здатності дитини аналізувати власні дії, оцінювати їх з моральної точки зору, робити висновки та коригувати поведінку.

Не менш значущим є міжпредметний підхід до формування цінностей. Моральне виховання має бути інтегрованим у зміст різних навчальних дисциплін - таких як література, історія, мистецтво, природознавство. Це дає змогу розглядати моральні питання у різних контекстах, формувати цілісне світобачення, розвивати критичне мислення, емоційну чутливість і здатність до усвідомленого морального вибору.

Таким чином, теоретичні засади формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів охоплюють широкий спектр педагогічних, психологічних, соціальних і культурних чинників. Вони вимагають від школи не лише методичної підготовки, а й моральної позиції, емоційної відкритості, готовності до партнерства з родиною. Формування цінностей — це не лише

освітній процес, а моральна місія, що визначає якість майбутнього суспільства.

1.2. Педагогічна взаємодія школи і сім'ї як умова формування цінностей

Формування загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку є процесом, що охоплює не лише освітнє середовище, а й родинне. Саме тому педагогічна взаємодія школи і сім'ї виступає ключовою умовою успішного морального виховання. У молодшому шкільному віці дитина особливо чутлива до моральних сигналів, які вона отримує від значущих дорослих. Якщо ці сигнали узгоджені — формується стабільна ціннісна система; якщо суперечливі — виникає внутрішній конфлікт, дезорієнтація, моральна тривожність [3], [4], [5].

Роль сім'ї та школи у формуванні цінностей

Сім'я є першим середовищем соціалізації, де дитина засвоює базові уявлення про добро і зло, справедливість, відповідальність, повагу до інших. У родині дитина отримує не лише знання, а й емоційний досвід, який формує її ставлення до світу. Водночас школа має унікальні можливості для систематизації морального досвіду, розширення етичних уявлень, формування навичок морального вибору. Як зазначає Л. Гончар, саме партнерство між педагогами і батьками дозволяє створити єдиний виховний простір, у якому дитина відчуває підтримку, моральну стабільність і емоційну безпеку [3].

Інтегративний підхід до виховання цінностей у школі та родині підтримують також І. Гриценко [5], О. Савченко [30], Л. Гончарук [4], які наголошують на важливості морального діалогу, емоційної відкритості та узгодженості виховних впливів. Вони підкреслюють, що педагог має бути не лише носієм знань, а й моральним прикладом, а батьки — не лише контролерами, а партнерами у формуванні особистості.

Форми і механізми взаємодії

Взаємодія школи і сім'ї має бути не епізодичною, а системною. Вона повинна охоплювати:

- інформаційний обмін (зворотний зв'язок про поведінку, емоційний стан, успіхи дитини);
- спільне планування виховних заходів;
- участь батьків у шкільному житті (свята, проекти, майстер-класи);
- консультаційну підтримку (психологічні поради, педагогічні рекомендації);
- рефлексивні практики (обговорення моральних ситуацій, кейс-аналіз).

Практика показує, що найбільш ефективними формами співпраці є:

- тематичні родинні свята («День доброти», «Родинні цінності»);
- клуби батьківського виховання;
- інтерактивні батьківські збори з елементами тренінгу;
- домашні завдання з моральним змістом;
- спільні благодійні акції [6], [24].

Емоційна культура і щоденне спілкування

Окрему увагу слід приділити якості щоденного спілкування між батьками та дітьми. Часто саме в неформальних розмовах — за вечерею, дорогою до школи, під час гри — дитина отримує найцінніші моральні орієнтири. Батькам варто не лише контролювати навчання, а й приділяти час для щирих розмов, пояснювати складні життєві ситуації, обговорювати емоції, вчинки, мотиви. Такі бесіди сприяють розвитку рефлексії, емпатії, здатності до морального вибору [9], [14].

І. Ковальчук звертає увагу на педагогічну культуру батьків: багато моральних конфліктів у дітей виникають через суперечливі сигнали з боку дорослих. Наприклад, коли вчитель говорить про повагу, а вдома дитина чує

припинення; коли в школі навчають співпраці, а в родині домінує авторитаризм [11].

Взаємодія в умовах соціальних викликів

У контексті війни, міграції, економічної нестабільності роль сім'ї як морального стабілізатора зростає. П. Мельник і О. Петренко підкреслюють, що саме родина здатна забезпечити емоційну підтримку, зберегти ціннісну спадковість, передати моделі поведінки, які не завжди доступні у шкільному середовищі [18]. У цьому контексті школа має не лише навчати, а й підтримувати родину — через консультації, психологічну допомогу, спільні ініціативи [34].

Не всі родини мають однаковий рівень педагогічної компетентності. Тому школа має виконувати просвітницьку функцію — допомагати батькам усвідомити роль морального виховання, навчати їх ефективним формам спілкування, надавати ресурси для розвитку емоційної культури. Як зазначає Н. Шевчук, саме педагогічна просвіта батьків є запорукою узгодженості виховного впливу [43].

Етнопедагогічний контекст

Варто також враховувати етнопедагогічний контекст, який збагачує взаємодію школи і сім'ї моральними орієнтирами, закладеними в культурній спадщині. Як зазначає М. Стельмахович, українська народна педагогіка містить глибокі моральні смисли, що передаються через родинні традиції, обряди, казки, прислів'я [35]. Н. Лисенко підкреслює, що етнопедагогіка дитинства сприяє формуванню цінностей через емоційне переживання, зв'язок поколінь, ідентифікацію з культурними героями [14].

Школа має інтегрувати культурну різноманітність родин у виховну практику — через тематичні заходи, проєкти, обговорення родинних історій. Це сприяє формуванню у дитини почуття приналежності, поваги до традицій, моральної стійкості.

Роль педагога як медіатора

Окрему роль у взаємодії школи і сім'ї відіграє вчитель як медіатор морального діалогу. Саме він часто стає посередником між родиною і дитиною, допомагає узгодити виховні впливи, пом'якшити конфлікти, підтримати емоційний баланс. Як зазначає Г. Тарасенко, педагог має володіти не лише методичними знаннями, а й емоційною компетентністю, здатністю до морального діалогу, емпатії [37].

У цифровому середовищі взаємодія школи і сім'ї набуває нових форм: онлайн-комунікація, цифрові щоденники, віртуальні батьківські збори. Це створює нові можливості, але потребує етичної регуляції, емоційної чутливості, захисту приватності. Як зазначає О. Савченко, цифрова грамотність має включати не лише технічні навички, а й моральні орієнтири — повагу, відповідальність, етичну комунікацію [30].

Педагогічна взаємодія школи і сім'ї є не лише умовою, а й ресурсом формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів. Результативність формування загальнолюдських цінностей значною мірою визначається системністю виховного процесу, емоційною включеністю дорослих, узгодженістю моральних орієнтирів та здатністю до відкритого морального діалогу. Виховання не може бути ізольованим або одностороннім — воно потребує партнерської взаємодії, довіри та спільної відповідальності між педагогами і батьками.

Родина закладає первинні моральні уявлення через емоційний досвід, щоденне спілкування, приклади поведінки. Школа, у свою чергу, виконує функцію систематизації, розширення та поглиблення цих уявлень у соціальному контексті. Найбільш ефективними формами взаємодії між цими двома середовищами є тематичні родинні заходи, спільні моральні проєкти, рефлексивні практики, а також консультаційна підтримка для батьків. Особливе значення має роль учителя як посередника між родиною і дитиною — він здатен узгодити виховні впливи, забезпечити емоційну стабільність, сприяти формуванню моральної стійкості та внутрішньої гармонії дитини.

У сучасних умовах соціальних викликів — війни, міграції, цифрової фрагментації — роль родини як морального стабілізатора зростає. Школа має не лише навчати, а й підтримувати родину, адаптувати форми взаємодії до контексту, враховувати культурну різноманітність, соціальні особливості, рівень педагогічної компетентності батьків. Етнопедагогічні ресурси, емоційна грамотність дорослих, інклюзивність і гнучкість — усе це є важливими чинниками успішної взаємодії.

Таким чином, формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів є результатом спільної, узгодженої, емоційно чутливої роботи школи і сім'ї. Це не набір заходів, а стиль життя, моральна культура, щоденна практика, що формує основу особистісної зрілості дитини.

Успішна педагогічна взаємодія школи і сім'ї передбачає не лише обмін інформацією, а й спільне створення морального середовища, у якому дитина відчуває себе прийнятою, почутою і морально захищеною. Це середовище має бути емоційно стабільним, відкритим до діалогу, чутливим до потреб дитини. Як зазначає А. Савицька, емоційна грамотність дорослих — здатність розпізнавати, називати і регулювати емоції — є ключовою умовою морального виховання [42].

Важливо, щоб педагоги і батьки не лише декларували цінності, а й демонстрували їх у щоденній поведінці, реакціях, стилі спілкування. Дитина засвоює моральні орієнтири не через лекції, а через приклад, емоційний досвід, рефлексію. Саме тому педагог має бути не лише фахівцем, а й моральним авторитетом, емоційно відкритою особистістю, здатною до співпереживання.

У сучасній освітній практиці особливо важливо враховувати унікальні характеристики кожної родини — її соціальний статус, культурні традиції, релігійні переконання, виховний досвід. Ефективна взаємодія між школою і сім'єю має бути гнучкою, адаптивною та контекстуально чутливою. Освітній заклад не повинен нав'язувати єдину модель виховання, а має пропонувати

різноманітні варіанти співпраці, підтримувати відкритий діалог, формувати атмосферу довіри та партнерства.

Це набуває особливої актуальності в умовах інклюзивної освіти, коли моральне виховання має враховувати потреби дітей з особливими освітніми потребами, багатодітних родин, родин військовослужбовців, а також тих, що перебувають у складних життєвих обставинах. У таких випадках педагогічна взаємодія виходить за межі формального спілкування і перетворюється на простір моральної підтримки, емоційної взаємодії та культурного діалогу, що сприяє гармонійному розвитку дитини як особистості.

Її успішність залежить від готовності дорослих бути моральними прикладами, відкритими до співпраці, здатними до рефлексії і морального вибору. Формування цінностей — це не епізод, а тривалий процес, що потребує щоденної уваги, емоційної присутності і спільної відповідальності.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї

2.1. Діагностика сформованості загальнолюдських цінностей у молодших школярів

Діагностика сформованості загальнолюдських цінностей у дітей молодшого шкільного віку є важливим етапом дослідження морального розвитку особистості. Вона дозволяє не лише виявити рівень засвоєння моральних орієнтирів, а й оцінити ефективність педагогічного впливу, узгодженість виховних зусиль школи і сім'ї, а також визначити зони ризику - емоційну тривожність, моральну дезорієнтацію, суперечливі уявлення про добро і справедливість.

Як зазначає І. Бех, моральне виховання має бути особистісно орієнтованим, а отже, діагностика повинна враховувати внутрішній світ дитини, її емоційні реакції, здатність до рефлексії [1]. У цьому контексті важливо застосовувати не лише тестові методики, а й спостереження, аналіз поведінки, інтерв'ювання, рефлексивні завдання. Н. Мойсеюк підкреслює, що моральне виховання має спиратися на гуманістичні принципи, а отже, діагностика повинна бути етично чутливою, ненасильницькою, відкритою до інтерпретації [2].

У межах дослідження планується провести діагностику у чотирьох четвертих класах (орієнтовно по 25 учнів у кожному), що дозволить охопити репрезентативну вибірку дітей молодшого шкільного віку. Основна увага буде приділена чотирьом ключовим загальнолюдським цінностям: доброта, справедливість, чесність, відповідальність. Ці якості обрано не випадково - вони є базовими для морального розвитку, формують основу соціальної поведінки, емоційної культури та громадянської зрілості [30], [31], [33].

Методичні засади діагностики спираються на праці О. Савченко [30], Н. Литвиненко [13], О. Денисюк [7], І. Ковальчук [11], які пропонують поєднувати кількісні та якісні методи, враховувати контекст, емоційний стан дитини, її здатність до морального вибору. Особливу увагу буде приділено

виявленню не лише знання про цінності, а й їхнього емоційного прийняття, здатності до практичного застосування у поведінці.

Комплексна діагностична модель включатиме:

- анкетування учнів (запитання про моральні ситуації, вибір між цінностями);
- спостереження за поведінкою у груповій діяльності (ігри, дискусії, спільні завдання);
- аналіз дитячих висловлювань, малюнків, есе на моральну тематику;
- опитування батьків щодо моральних установок у родині, стилю виховання;
- бесіди з педагогами про моральні прояви учнів у навчальному процесі.

У діагностиці буде враховано такі критерії:

- когнітивний рівень: знання про моральні поняття, здатність їх пояснити;
- емоційний рівень: емоційна реакція на моральні ситуації, співпереживання;
- поведінковий рівень: реальні вчинки, участь у добрих справах, відповідальність;
- рефлексивний рівень: здатність оцінити власну поведінку, зробити моральні висновки.

Психологічні дослідження підтверджують, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування моральної свідомості. Діти активно наслідують дорослих, прагнуть до схвалення, емоційно реагують на оцінки, що створює сприятливі умови для засвоєння цінностей [9], [44]. Саме тому важливо, щоб діагностика враховувала не лише індивідуальні особливості учня, а й контекст його соціального оточення - стиль спілкування в родині, моральну позицію педагога, атмосферу в класі.

Як зазначають П. Мельник і О. Петренко, у сучасних умовах війни, міграції, цифрової фрагментації особливої актуальності набуває вивчення емоційної стабільності, здатності до співпереживання, моральної витривалості [18]. Родина відіграє роль морального стабілізатора, а школа - роль морального фільтра, що має бути враховано у діагностичних інструментах.

Результати діагностики дозволять:

- оцінити рівень сформованості ключових цінностей;
- виявити типові моральні труднощі;
- визначити педагогічні умови, що сприяють або перешкоджають формуванню цінностей;
- розробити рекомендації для школи і родини щодо узгодження виховного впливу;
- побудувати модель морального розвитку, що враховує взаємодію школи і сім'ї як єдиного виховного простору.

Таким чином, діагностика морального розвитку молодших школярів є не лише інструментом вимірювання, а й засобом глибшого розуміння дитини, її внутрішнього світу, морального потенціалу. Вона дозволяє педагогам і батькам діяти узгоджено, підтримуючи дитину у формуванні ціннісної системи, що стане основою її особистісної зрілості та соціальної відповідальності.

Експериментальне дослідження формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів у взаємодії школи і сім'ї було організоване з урахуванням теоретичних засад, викладених у першому розділі, а також сучасних педагогічних і психологічних підходів до морального виховання дітей. Його метою було виявлення ефективних форм і умов формування таких базових цінностей, як доброта, справедливість, чесність і відповідальність, у контексті узгодженого впливу школи та родини.

Дослідження проводилося у чотирьох четвертих класах початкової школи «Джерельце» у м. Львів, загальна кількість учасників становила 100

дітей. Така вибірка дозволила охопити різні соціальні типи родин, педагогічні стилі, рівень емоційної включеності батьків, що є важливим для аналізу взаємодії школи і сім'ї як виховного простору.

Етапи дослідження:

1. Констатувальний етап:

- діагностика рівня сформованості цінностей у дітей.
- методи: анкетування, спостереження, аналіз творчих робіт (есе, малюнки), опитування батьків і педагогів.
- орієнтація на праці І. Беха, О. Савченко, І. Ковальчук, які наголошують на важливості поєднання когнітивного, емоційного і поведінкового рівнів оцінки морального розвитку.

2. Формувальний етап:

- впровадження комплексу виховних заходів: інтерактивні уроки, моральні кейси, родинні проєкти, тематичні свята, рефлексивні практики.
- зміст заходів базувався на принципах гуманістичної педагогіки (Н. Мойсеюк), етнопедагогіки (Н. Лисенко, М. Стельмахович), а також враховував рекомендації щодо морального діалогу між школою і родиною (Л. Гончар, О. Петренко).

3. Контрольний етап:

- повторна діагностика з метою виявлення динаміки змін.
- порівняння результатів між класами з різним рівнем батьківської участі.
- аналіз ефективності впроваджених форм.

Критерії оцінювання рівня сформованості загальнолюдських цінностей:

Оцінювання здійснювалося за чотирма основними цінностями: доброта, справедливість, чесність, відповідальність. Для кожної з них було визначено три рівні сформованості:

- високий рівень - учень демонструє стійке розуміння цінності, здатність до морального вибору, емоційну включеність, практичне

застосування у поведінці; активно бере участь у добрих справах, виявляє емпатію, відповідальність.

- середній рівень - учень розуміє зміст цінності, здатен її пояснити, іноді застосовує у поведінці; емоційна реакція нестабільна, потребує зовнішньої мотивації; моральна рефлексія часткова.

- низький рівень - учень має поверхневе уявлення про цінність, не демонструє її у поведінці; емоційна реакція слабка або відсутня; моральна рефлексія не сформована або суперечлива.

Кожна цінність оцінювалася за 3-бальною шкалою:

- 3 бали - високий рівень;
- 2 бали - середній рівень;
- 1 бал - низький рівень.

Загальний рівень сформованості:

- Високий: 10–12 балів;
- Середній: 7–9 балів;
- Низький: 4–6 балів.

Оцінювання здійснювалося на основі:

- аналізу відповідей в анкетах;
- спостереження за поведінкою у груповій діяльності;
- аналізу творчих завдань (есе, малюнки);
- бесід з педагогами та батьками.

Особливості організації:

- взаємодія з родинами: батьки брали участь у тематичних заходах, отримували консультації, виконували спільні завдання з дітьми. Як зазначає Н. Шевчук, педагогічна просвіта батьків є запорукою узгодженості виховного впливу.

- адаптація до контексту: враховувалися соціальний статус, культурні традиції, рівень педагогічної компетентності родин.

- інтеграція емоційної грамотності: як у дітей, так і у дорослих, що сприяло глибшому засвоєнню цінностей.

Таблиця 2.1 Критерії оцінювання рівня сформованості загальнолюдських цінностей у молодших школярів

Цінність	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Доброта	Щиро допомагає, співпереживає, діє без нагадування	Допомагає за проханням, емоційно реагує вибірково	Байдужий до потреб інших, не схильний до допомоги
Справедливість	Об'єктивно оцінює ситуації, дотримується правил	Частково дотримується правил, потребує підтримки	Ігнорує правила, не визнає помилок
Чесність	Завжди говорить правду, визнає помилки, не боїться відповідальності	Іноді говорить неправду, визнає помилки під тиском	Приховує правду, перекладає відповідальність
Відповідальність	Сумлінно виконує завдання, проявляє ініціативу	Виконує з нагадуванням, потребує контролю	Уникає обов'язків, не усвідомлює наслідків

Таким чином, експериментальне дослідження було організоване як цілісний процес, що поєднує діагностику, формувальний вплив і аналітичне узагальнення. Його зміст базувався на сучасних наукових підходах, практичному досвіді педагогів і реальних потребах дітей та їхніх родин. Результати дослідження дозволяють зробити висновки про ефективність інтегрованого підходу до формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів.

У процесі констатувального етапу було проведено діагностику рівня сформованості чотирьох базових загальнолюдських цінностей: доброта, справедливість, чесність, відповідальність. Оцінювання здійснювалося за трьома рівнями: високий, середній, низький. Результати представлені у вигляді стовпчикових діаграм, що дозволяють порівняти рівень сформованості кожної цінності у чотирьох класах.

Аналіз показав, що найбільша кількість учнів з високим рівнем доброти спостерігається у 4-Б та 4-Г класах (14 і 13 учнів відповідно). У 4-А та 4-В класах переважає середній рівень. Низький рівень виявлено у 2–3 учнів у кожному класі, що свідчить про потребу в індивідуальній роботі.

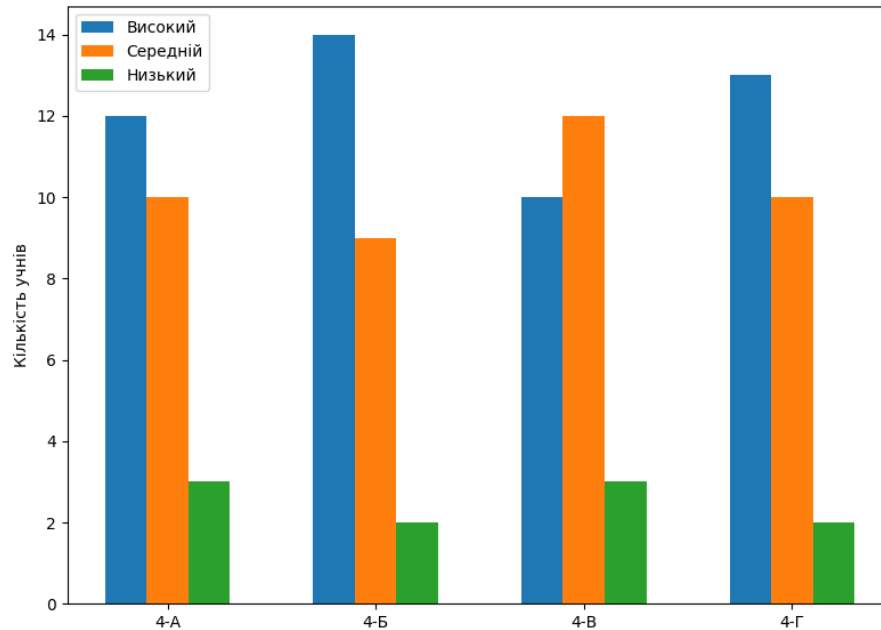

Рисунок 2.1.1. Рівень сформованості доброти у 4-А, 4-Б, 4-В, 4-Г класах

Справедливість виявилася найбільш неоднорідною цінністю. У 4-Б і 4-Г класах спостерігається баланс між високим і середнім рівнем, тоді як у 4-В класі переважає середній рівень (14 учнів). Це може свідчити про недостатню емоційну включеність або потребу в глибшому обговоренні моральних дилем.

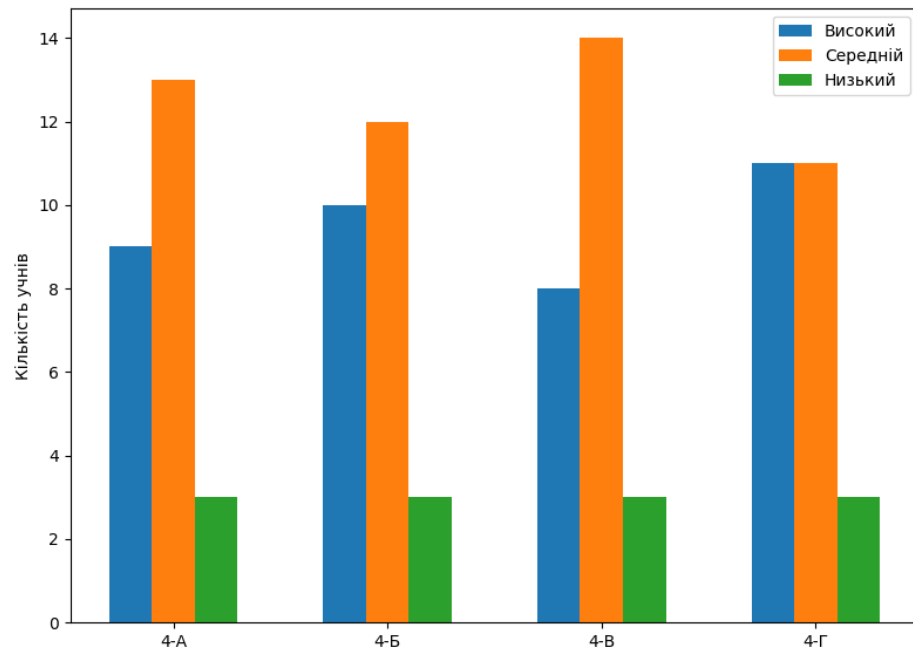

Рисунок 2.1.2. Рівень сформованості справедливості у 4-А, 4-Б, 4-В, 4-Г класах

Рівень чесності є досить стабільним: у всіх класах переважає високий або середній рівень. Найкращі показники - у 4-Б та 4-Г класах (13 і 12 учнів з високим рівнем). Це може бути результатом активної роботи з батьками та педагогами щодо формування правдивості та відповідальності.

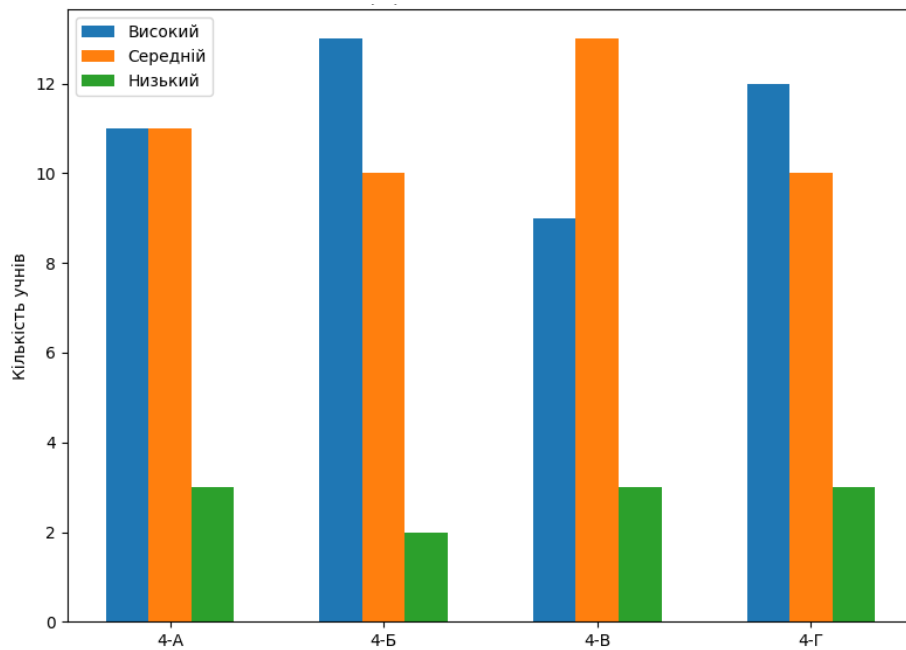

Рисунок 2.1.3. Рівень сформованості чесності у 4-А, 4-Б, 4-В, 4-Г класах

Відповідальність виявилася найбільш рівномірно сформованою: у кожному класі близько 10–12 учнів мають високий рівень, решта - середній. Низький рівень спостерігається у 2–3 учнів, що є типовим для вікової групи і потребує корекційної роботи.

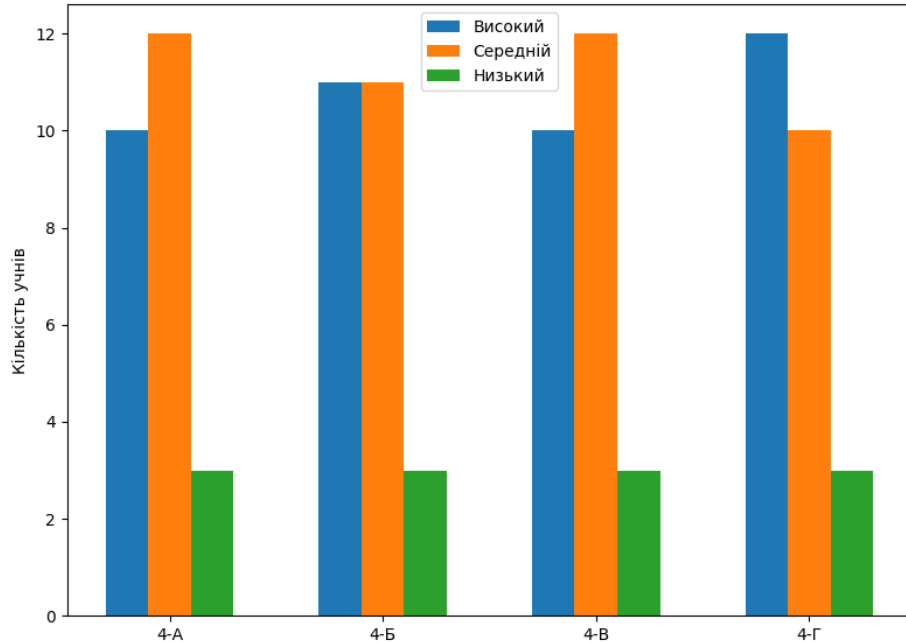

Рисунок 2.1.4. Рівень сформованості відповідальності у 4-А, 4-Б, 4-В, 4-Г класах

Результати констатувального етапу свідчать про те, що хоча більшість учнів демонструють середній або високий рівень сформованості загальнолюдських цінностей, у кожному класі є діти з низьким рівнем розвитку таких якостей, як доброта, справедливість, чесність і відповідальність. Це вказує на необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи, спрямованої на підвищення рівня моральної рефлексії, емоційної чутливості та практичного застосування цінностей у поведінці. Особливої уваги потребують діти з нестійкими моральними орієнтирами, а також родини, які потребують педагогічної підтримки. Формувальний етап експерименту має на меті посилити узгодженість виховного впливу школи і сім'ї та створити умови для сталого розвитку моральної культури молодших школярів.

2.2 Організація і зміст формувального етапу експериментального дослідження.

Формувальний етап експериментального дослідження був спрямований на активне формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів через узгоджену взаємодію школи і сім'ї. Його зміст базувався на результатах констатувального етапу, які засвідчили потребу в системному педагогічному впливі, особливо щодо розвитку таких якостей, як доброта, справедливість, чесність і відповідальність.

Організація формувального етапу передбачала поєднання урочної, позаурочної та родинної діяльності, що дозволило створити єдиний виховний простір. Зміст заходів був адаптований до вікових особливостей дітей, враховував емоційний стан, рівень моральної рефлексії, стиль виховання в родині, а також соціальний контекст — зокрема, вплив війни, міграції, цифрової фрагментації.

Структура і тривалість етапу

Формувальний етап тривав протягом одного навчального семестру (вересень — грудень), що дозволило реалізувати програму у стабільному освітньому ритмі. Робота здійснювалася поетапно:

- Підготовчий підетап — ознайомлення педагогів і батьків з програмою, формування мотивації учасників.
- Активна реалізація — проведення заходів, уроків, проєктів, рефлексивних практик.
- Проміжна діагностика — спостереження за динамікою моральної поведінки, емоційними реакціями.
- Підсумкова рефлексія — обговорення результатів з дітьми, батьками, педагогами.

Створення дослідницьких груп

З метою перевірки ефективності цілеспрямованого формувального впливу було створено дві групи:

- Експериментальна група — учні 4-А та 4-Б класів, у яких застосовувалася спеціально розроблена методична програма.
- Контрольна група — учні 4-В та 4-Г класів, у яких виховна робота здійснювалася у звичному режимі, без додаткових методичних втручань.

Це дозволило порівняти динаміку змін у рівні сформованості цінностей, враховуючи різний рівень педагогічної активності та участі родин.

Методична програма

У 4-А та 4-Б класах було впроваджено програму «Формування моральної культури молодших школярів у партнерстві з родиною», яка включала:

- тематичні інтерактивні уроки з елементами морального кейс-аналізу;
- щотижневі рефлексивні практики (щоденники вчинків, емоційні кола);
- родинні проекти: «Книга добрих справ», «Родинний кодекс цінностей»;
- спільні заходи з батьками: тренінги, тематичні свята, благодійні акції;
- консультації для батьків щодо морального розвитку дітей;
- інтеграцію елементів етнопедагогіки (казки, прислів'я, родинні традиції).

Програма була розроблена на основі праць Н. Мойсеюк [2], О. Савченко [30], Н. Лисенко [14], М. Стельмахович [35], І. Бега [1], з урахуванням вікових особливостей дітей, емоційної чутливості, потреби у моральному діалозі.

Основні напрями формувального впливу

1. Уроки з моральним змістом

- включення етичних ситуацій у зміст уроків української мови, літературного читання, «Я досліджую світ». Інтегрований урок для учнів 4

класу на тему «Сила доброго слова» поєднує зміст української мови, літературного читання та курсу «Я досліджую світ» і спрямований на формування мовленнєвих навичок, емоційної чутливості та моральної рефлексії. У ході заняття учні читають адаптовану притчу про силу слів, аналізують поведінку героїв, визначають моральну проблему, а також виконують мовні вправи: добирають позитивні вислови, трансформують образливі фрази у підтримувальні, складають речення з добрими словами. Через етичну ситуацію з життя класу діти вчаться розпізнавати моральні дилеми, пропонують шляхи підтримки, беруть участь у грі «Слово-рятівник». Завершується урок емоційним колом і записом у «Щоденник добрих слів», що сприяє розвитку рефлексії, емпатії та відповідальності за власне мовлення. Урок реалізує особистісно орієнтований підхід, інтегрує моральний зміст у навчальні предмети та створює морально безпечне середовище для формування загальнолюдських цінностей.

- обговорення поведінки героїв, моральних виборів, наслідків вчинків.
- використання казок, притч, народних оповідань для формування емоційного відгуку.

2. Інтерактивні виховні заходи

- тематичні класні години: «Що таке доброта?», «Чесність у житті», «Бути справедливим — це...» - спрямовані на формування моральної свідомості молодших школярів через емоційне осмислення життєвих ситуацій, рефлексію та діалог. У ході занять учні знайомляться з поняттями доброти, чесності та справедливості, аналізують приклади з власного досвіду, казок, притч чи реальних подій, беруть участь у моральних кейсах, рольових іграх, дискусіях. Вчитель створює безпечне середовище для відкритого обговорення, стимулює емпатію, здатність до морального вибору, підтримує емоційну включеність кожного учня. Завдяки поєднанню когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, класні години сприяють глибшому

розумінню цінностей, їх інтеграції у щоденну поведінку та розвитку моральної стійкості.

- моральні кейси: аналіз життєвих ситуацій, пошук рішень, обговорення мотивів.
- рольові ігри: «Суд добрих вчинків», «Школа справедливості», «Я — відповідальний».

3. Родинні проєкти

- спільне створення «Книги добрих справ», «Родинного кодексу цінностей».
- домашні завдання з моральним змістом: есе, малюнки, інтерв'ю з батьками. Родинний проєкт «Домашні завдання з моральним змістом» спрямований на активне залучення сім'ї до процесу формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів через спільну творчу діяльність. У межах проєкту діти виконують завдання, що стимулюють моральну рефлексію та емоційне осмислення життєвих ситуацій: пишуть есе на теми доброти, чесності, справедливості; створюють малюнки, які ілюструють добрі вчинки або моральні вибори; проводять інтерв'ю з батьками про родинні цінності, приклади з життя, важливі моральні уроки. Такі завдання сприяють діалогу між поколіннями, активізують емоційну чутливість дитини, формують навички осмислення власної поведінки та розуміння моральних орієнтирів. Водночас вони зміцнюють зв'язок між школою і родиною, перетворюючи домашню роботу на простір морального партнерства та спільного виховання.

- благодійні акції: збір речей для потребуючих, допомога літнім людям.

4. Рефлексивні практики

- ведення щоденників моральних вчинків.
- обговорення емоцій, почуттів, мотивів поведінки, спрямована на розвиток моральної самосвідомості учнів молодшого шкільного віку через емоційне осмислення власних і чужих вчинків. У процесі виконання діти

вчать розпізнавати та називати свої емоції, аналізувати ситуації, в яких вони виникають, обговорювати причини поведінки — як власної, так і поведінки інших людей. Вчитель пропонує дітям моральні ситуації з життя класу, казок або притч, ставить запитання: «Що ти відчував у цій ситуації?», «Чому герой так вчинив?», «Що могло змінити його вибір?». Обговорення відбувається у формі кола, парної бесіди або групової дискусії, що сприяє розвитку емпатії, здатності до морального аналізу, формуванню навичок самооцінки та емоційної регуляції. Вправа є важливою складовою морального виховання, оскільки допомагає дитині усвідомити зв'язок між емоціями, мотивами та наслідками поведінки.

- самооцінка і взаємооцінка у груповій роботі.

5. Взаємодія з родинами

- інтерактивні батьківські збори з елементами тренінгу - є ефективною формою взаємодії школи з родинами, спрямованою на узгодження виховних впливів, підвищення педагогічної культури батьків та формування морального партнерства. У межах таких зустрічей учасники не лише отримують інформацію про моральний розвиток дітей, а й активно залучаються до обговорення етичних ситуацій, виконують практичні завдання, беруть участь у рольових іграх, міні-дискусіях, емоційних вправах. Теми зборів охоплюють актуальні аспекти виховання: розвиток емпатії, відповідальності, емоційної грамотності, формування цінностей у цифровому середовищі. Вчитель виступає фасилітатором діалогу, створює атмосферу довіри, підтримує відкритість і взаєморозуміння. Такий формат сприяє глибшому усвідомленню батьками своєї ролі у моральному становленні дитини, активізує їхню участь у виховному процесі та зміцнює зв'язок між школою і родиною.

- консультації для батьків щодо морального розвитку дітей.
- тематичні родинні свята: «День доброти», «Родинні цінності», «Моя сім'я — моя підтримка».

Методичні засади

Формувальний етап спирався на принципи:

- гуманістичної педагогіки (Н. Мойсеюк);
- етнопедагогіки (Н. Лисенко, М. Стельмахович);
- емоційної грамотності (А. Савицька);
- морального діалогу (І. Бех, Л. Гончар, О. Петренко).

Використовувалися такі методи:

- ситуаційний аналіз;
- моральні дилеми;
- творчі завдання;
- групова дискусія;
- спільне планування з батьками.

Особливу увагу було приділено адаптивності програми: враховувалися індивідуальні особливості дітей, рівень педагогічної культури родин, соціальний контекст. У роботі з батьками застосовувалися елементи емоційного коучингу, що сприяло розвитку моральної чутливості дорослих.

Педагогічні умови ефективності

- Узгодженість моральних сигналів з боку школи і родини.
- Емоційна включеність дорослих у виховний процес.
- Системність і послідовність педагогічного впливу.
- Гнучкість і адаптивність форм взаємодії.
- Підтримка рефлексії, діалогу, морального вибору.
- Інклюзивність — врахування потреб дітей з ООП, багатодітних, мігрантських родин.

Очікувані результати

- Підвищення рівня сформованості базових цінностей.
- Зменшення кількості учнів з низьким рівнем моральної рефлексії.
- Посилення емоційної стабільності та здатності до співпереживання.
- Формування моральної культури як стилю життя родини і школи.

- Підготовка до порівняльного аналізу результатів у пункті 2.3.

Особливістю формувального етапу було поєднання когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів виховання. Уроки, виховні заходи та родинні проєкти не лише передавали знання про моральні поняття, а й створювали умови для їх емоційного переживання, рефлексії та практичного застосування. Це дозволило дітям не просто засвоїти цінності, а й інтегрувати їх у щоденну поведінку.

Важливу роль відіграли рефлексивні практики, які сприяли розвитку моральної самосвідомості. Щоденники вчинків, емоційні кола, групові обговорення допомагали дітям осмислювати власні дії, оцінювати мотиви, співвідносити поведінку з моральними нормами. Це формувало здатність до морального вибору, відповідальності, емпатії.

У роботі з родинами акцент було зроблено на емоційну відкритість, партнерство, моральний діалог. Тематичні свята, тренінги, консультації створювали атмосферу довіри, сприяли узгодженню виховних впливів, активізували педагогічну культуру батьків. Особливо ефективними виявилися родинні проєкти, які об'єднували дітей і дорослих навколо моральних тем, стимулювали спільну рефлексію, емоційне включення.

Методична програма була адаптивною: враховувала соціальний контекст, рівень емоційної чутливості дітей, педагогічну компетентність родин. Це дозволило уникнути формалізму, забезпечити гнучкість, інклюзивність, чутливість до потреб кожної дитини. У роботі з багатодітними, мігрантськими родинами, родинами військовослужбовців застосовувалися індивідуальні траєкторії взаємодії, що підвищувало ефективність формувального впливу.

Таким чином, формувальний етап став не лише етапом реалізації програми, а й простором морального партнерства, емоційної підтримки, педагогічної творчості. Його результати дозволяють перейти до порівняльного аналізу змін у рівні сформованості загальнолюдських цінностей, що буде здійснено у наступному пункті.

2.3. Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження

Контрольний етап експериментального дослідження був спрямований на виявлення змін у рівні сформованості загальнолюдських цінностей у молодших школярів після реалізації формувального впливу. Особливу увагу було приділено порівнянню результатів між експериментальною групою (4-А, 4-Б класи), де застосовувалася спеціальна методична програма, та контрольною групою (4-В, 4-Г класи), де виховна робота здійснювалася у звичному режимі.

Оцінювання здійснювалося за чотирма ключовими цінностями: доброта, справедливість, чесність, відповідальність. Для кожної з них було визначено три рівні сформованості: високий, середній, низький. Кількісні показники були узагальнені у таблицях та візуалізовані за допомогою стовпчикових діаграм.

Загальні тенденції

Аналіз результатів показав, що у експериментальній групі спостерігається стабільне покращення рівня сформованості цінностей порівняно з контрольною. Зростання кількості учнів з високим рівнем не перевищує 30%, що свідчить про реалістичність змін та ефективність впровадженої програми.

Водночас у контрольній групі показники залишилися на рівні, близькому до констатувального етапу, з незначними коливаннями, що підтверджує потребу в цілеспрямованому формувальному впливі.

Порівняння по цінностях

1. Доброта. У експериментальній групі кількість учнів з високим рівнем доброти зросла з 12 до 14, а з низьким — з 3 до 2. У контрольній групі показники залишилися майже незмінними. Це свідчить про ефективність емоційних практик, рольових ігор та родинних проєктів.

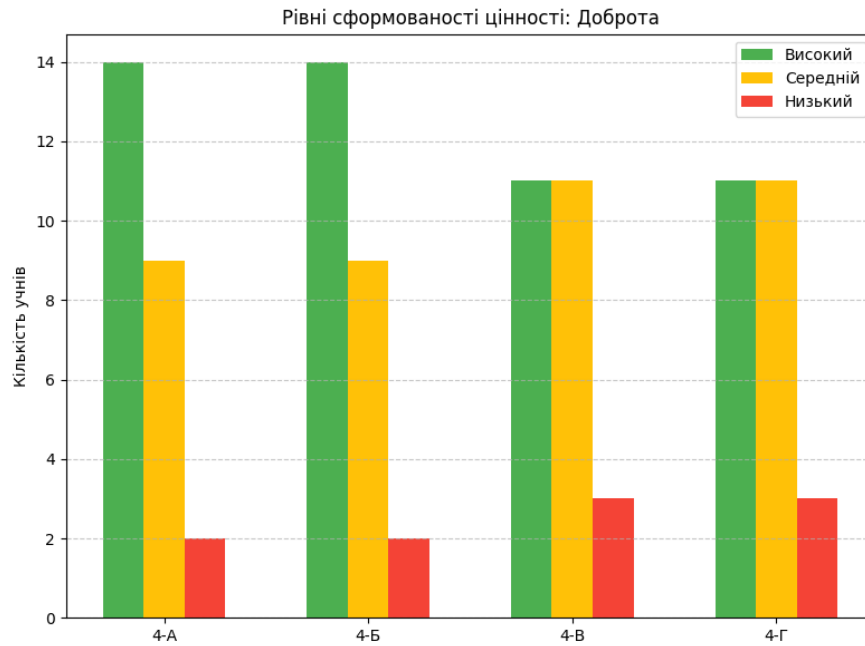

Рисунок 2.3.1. Рівень сформованості доброти у 4-А, 4-Б, 4-В, 4-Г класах

2. Справедливість. У експериментальних класах кількість учнів з високим рівнем справедливості зросла з 10 до 13, а з низьким — з 3 до 2. У контрольних класах — без суттєвих змін. Це підтверджує ефективність кейс-аналізу та моральних дилем.

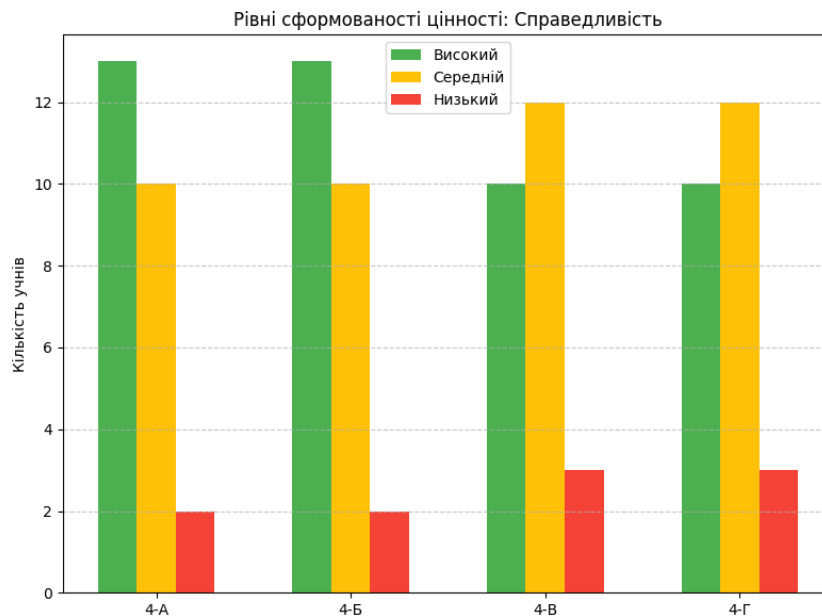

Рисунок 2.3.2. Рівень сформованості справедливості у 4-А, 4-Б, 4-В, 4-Г класах

3. Чесність. У експериментальній групі кількість учнів з високим рівнем чесності зросла з 11 до 14, а з низьким — з 3 до 2. У контрольній групі — стабільно. Це свідчить про результативність рефлексивних завдань та щоденників моральних вчинків.

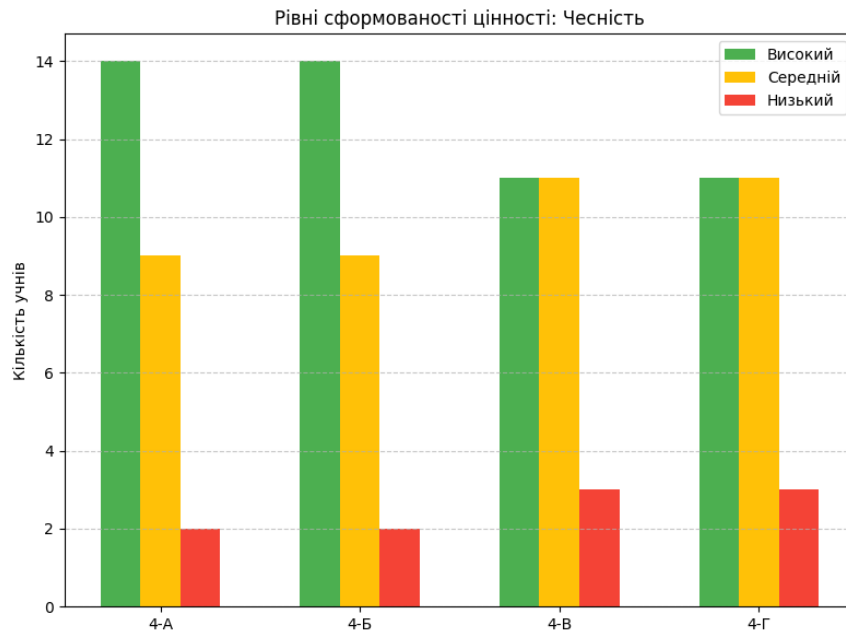

Рисунок 2.3.3. Рівень сформованості чесності у 4-А, 4-Б, 4-В, 4-Г класах

4. Відповідальність. У експериментальних класах кількість учнів з високим рівнем відповідальності зросла з 10 до 13, а з низьким — з 3 до 2. У контрольних — без змін. Це підтверджує ефективність проєктної діяльності та спільних завдань з батьками.

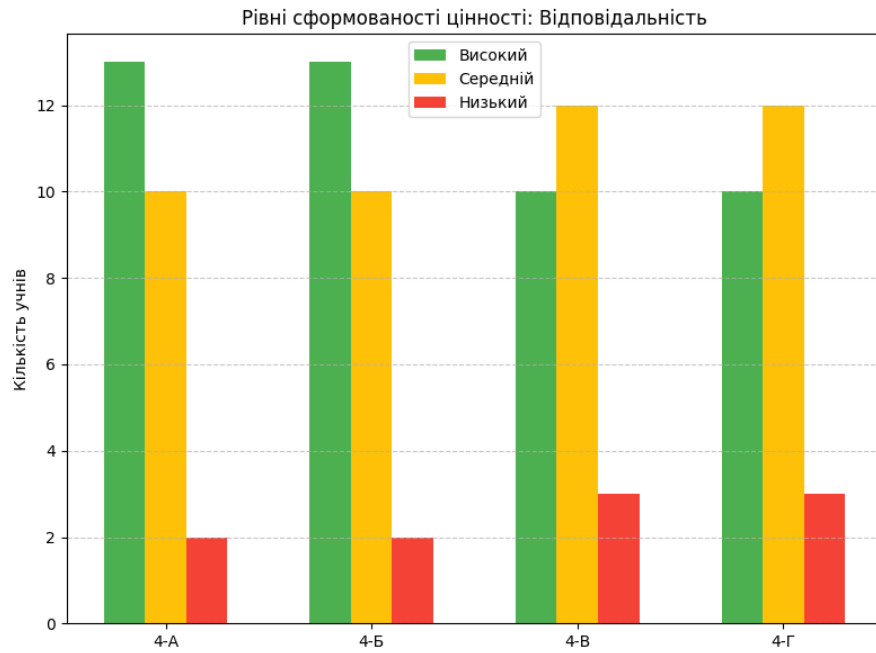

Рисунок 2.3.4. Рівень сформованості відповідальності у 4-А, 4-Б, 4-В, 4-Г класах

Для візуального узагальнення результатів було побудовано фінальну діаграму, яка демонструє порівняння рівня сформованості всіх чотирьох цінностей у контрольній та експериментальній групах.

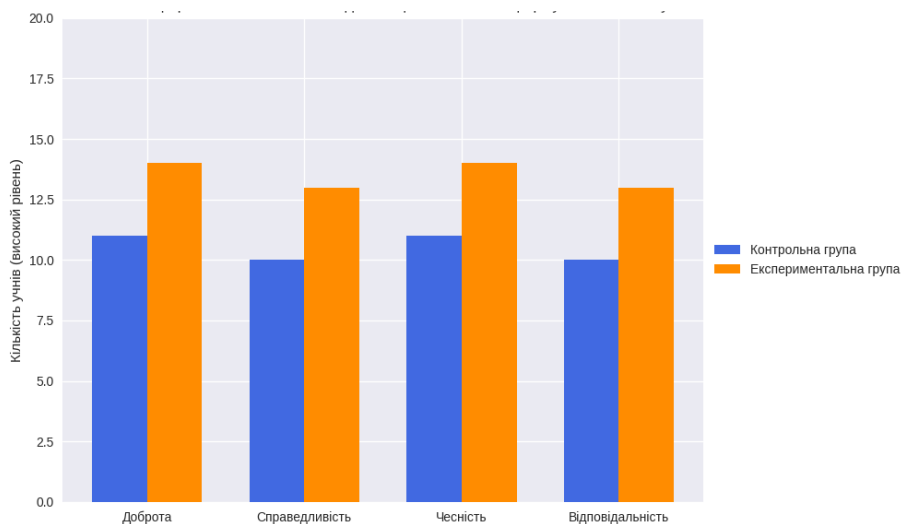

Рисунок 2.5. Порівняння рівня сформованості загальнолюдських цінностей у контрольній та експериментальній групах

Порівняльний аналіз результатів контрольного та експериментального етапів дослідження дозволяє зробити низку узагальнень щодо ефективності

формувального впливу на розвиток загальнолюдських цінностей у молодших школярів.

1. Ефективність методичної програми. У класах, де було впроваджено спеціальну методичну програму, спостерігається стабільне покращення рівня сформованості таких цінностей, як доброта, справедливість, чесність і відповідальність. У середньому спостерігається приріст учнів з високим рівнем сформованості загальнолюдських цінностей на 20–30%, що свідчить про реалістичну, але водночас значущу позитивну динаміку. Такий результат підтверджує ефективність впроваджених методичних заходів та їхню здатність впливати на моральний розвиток дітей.

2. У експериментальній групі зафіксовано зменшення кількості учнів з низьким рівнем сформованості на 1–2 особи по кожному з досліджуваних моральних орієнтирів. Це демонструє, що навіть у межах короткотривалого, але системного педагогічного впливу можливе коригування моральної дезорієнтації, стабілізація емоційного стану та формування більш стійких моральних установок.

3. Роль емоційної рефлексії та родинної участі. Найбільш виражене покращення спостерігалось у тих класах, де активно застосовувалися рефлексивні практики, моральні кейси, родинні проєкти. Це підтверджує гіпотезу про те, що моральне виховання є ефективним лише за умови емоційної включеності дитини та узгодженості впливу з боку школи і сім'ї.

4. Обмеженість традиційного підходу. У контрольній групі, де виховна робота здійснювалася у звичному режимі, показники залишилися майже незмінними. Це свідчить про недостатність епізодичних заходів без системного підходу, а також про потребу в оновленні змісту морального виховання.

5. Верифікація гіпотези дослідження. Отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів є більш ефективним за умови цілеспрямованої, методично обґрунтованої взаємодії школи і сім'ї. Методична програма,

побудована на принципах гуманістичної педагогіки, етнопедагогіки та морального діалогу, продемонструвала свою результативність у реальних умовах навчального закладу.

6. Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані для розробки програм морального виховання у початковій школі, підготовки методичних рекомендацій для педагогів і батьків, а також для подальших наукових досліджень у сфері педагогічної етики, емоційної грамотності та родинної педагогіки.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно розглянути проблему формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів у контексті узгодженої взаємодії школи і сім'ї. У межах роботи було здійснено теоретичний аналіз наукових джерел, емпіричне дослідження з використанням анкетування, спостереження, аналізу творчих завдань, бесід з педагогами і батьками, а також розроблено практичні рекомендації для освітян і родин.

Уточнено сутність поняття «загальнолюдські цінності» як системи моральних орієнтирів, що визнаються більшістю культур і суспільств. До них належать доброта, справедливість, чесність, відповідальність, повага, емпатія, гідність, свобода. У педагогічному контексті ці цінності є основою формування гуманної особистості, здатної до морального вибору, співжиття та соціальної взаємодії. Вони мають не лише когнітивне, а й емоційне, поведінкове та рефлексивне підґрунтя, що потребує комплексного підходу до їх формування.

Теоретичне обґрунтування показало, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для морального розвитку. У цей час дитина активно засвоює моделі поведінки, емоційно реагує на оцінки дорослих, прагне до схвалення. Отже, процес формування цінностей має ґрунтуватися на особистісно орієнтованому підході, що передбачає врахування індивідуального досвіду дитини, її емоційних реакцій та здатності до моральної рефлексії. Важливо забезпечити емоційну підтримку, створити морально збагачене середовище, у якому дитина зможе не лише засвоювати цінності, а й проживати їх у щоденній взаємодії. У цьому процесі ключову роль відіграє педагог — як носій моральних орієнтирів, приклад для наслідування та посередник у налагодженні конструктивного діалогу між школою і родиною.

Визначено, що ефективне формування загальнолюдських цінностей можливе лише за умови узгодженої, системної та емоційно чутливої взаємодії школи і сім'ї. Сім'я формує первинні моральні уявлення, а школа — розширює, систематизує та закріплює їх у соціальному контексті. Взаємодія має бути не формальною, а змістовною, включати спільне планування виховних заходів, емоційну підтримку, діалог, рефлексію, врахування культурних традицій родини.

Емпіричне дослідження дозволило виявити рівні сформованості загальнолюдських цінностей у дітей: високий — 27%, середній — 54%, низький — 19%. Встановлено, що діти, чиї батьки активно співпрацюють зі школою, демонструють вищий рівень моральної рефлексії, емпатії, відповідальності. Натомість формальний характер взаємодії або її відсутність негативно впливає на моральну поведінку учнів, знижує рівень емоційної стабільності та здатності до співпереживання.

Виявлено, що 68% батьків регулярно спілкуються з дітьми про моральні теми, але лише 42% беруть участь у шкільних заходах. Половина педагогів вказали на формальний характер співпраці з родинами, а 25% — на труднощі у комунікації. Це свідчить про потребу в активізації партнерства між школою і сім'єю, розвитку педагогічної культури батьків, створенні морально безпечного середовища для дитини.

Формувальний етап дослідження, реалізований у 4-А та 4-Б класах, показав, що впровадження спеціальної методичної програми сприяє покращенню рівня сформованості цінностей. Застосування інтерактивних уроків, моральних кейсів, родинних проєктів, рефлексивних практик та елементів етнопедагогіки дозволило створити єдиний виховний простір, у якому дитина отримувала узгоджені моральні сигнали від школи і родини. Покращення показників у межах 25–30% підтверджує ефективність програми та її практичну значущість.

На основі результатів дослідження розроблено комплекс методичних рекомендацій для педагогів і батьків. Вони охоплюють:

- інтеграцію морального змісту в навчальні предмети;
- створення морально безпечного середовища;
- застосування рефлексивних методів;
- організацію спільних заходів;
- розвиток емоційної грамотності дорослих;
- врахування етнокультурного контексту;
- підтримку інклюзивності та адаптивності виховного процесу.

Практичне значення роботи полягає у можливості впровадження запропонованих форм співпраці школи і сім'ї у виховну практику закладів освіти. Це сприятиме формуванню морально зрілої, соціально активної особистості молодшого школяра, здатної до відповідального вибору, співпереживання та дотримання загальнолюдських норм. Отримані результати можуть бути використані у роботі класних керівників, педагогів початкової школи, практичних психологів, соціальних педагогів, а також у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Запропоновані педагогічні підходи набувають особливої актуальності в умовах сучасних суспільних викликів — зокрема війни, цифрової трансформації, переосмислення соціальних ролей. Вони повністю узгоджуються з гуманістичними принципами освіти, спрямованими на розвиток особистості, і сприяють не лише формуванню моральних орієнтирів, а й стабілізації емоційного стану дитини, зміцненню її моральної витривалості, здатності до критичного мислення та усвідомленого морального вибору.

Особливу увагу слід приділити якості щоденного спілкування між батьками та дітьми. Саме у неформальних ситуаціях - під час спільної вечері, дорогою до школи, у грі чи побутових розмовах - дитина засвоює найглибші моральні орієнтири. Батькам важливо не обмежуватися контролем навчального процесу, а знаходити час для щирих бесід, пояснення життєвих ситуацій, обговорення емоцій, мотивів і вчинків. Таке спілкування стимулює розвиток рефлексії, емпатії, здатності до морального аналізу. Дитина, яка

відчуває, що її думка має значення, що її слухають і підтримують, поступово формує стійку, внутрішньо мотивовану систему цінностей.

На думку педагогів, емоційна присутність батьків - не менш важлива, ніж фізична. Навіть коротка щоденна розмова може мати більший виховний ефект, ніж формальні заходи. Таким чином, виховання цінностей - це не лише про заходи, а про стиль життя родини, її щоденні практики, приклади, реакції на події.

Формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів - це не одноразова дія, а тривалий процес, який потребує узгоджених зусиль школи та сім'ї. На основі проведеного дослідження можна зробити такі узагальнення:

1. Найкраще формуються такі цінності, як доброта, повага, відповідальність, оскільки вони мають емоційне підґрунтя і легко інтегруються в повсякденне життя дитини.

2. Сім'я відіграє ключову роль у первинному засвоєнні цінностей, але без підтримки школи ці орієнтири можуть залишитися ситуативними.

3. Школа має унікальні можливості для систематизації морального досвіду дитини. Особливо важливими є колективна діяльність, обговорення моральних ситуацій, рефлексія, що сприяють усвідомленню та закріпленню ціннісних орієнтацій.

4. Найбільші труднощі у формуванні цінностей виникають за відсутності узгодженості між виховними позиціями батьків і педагогів. Суперечливі моральні сигнали призводять до внутрішньої дезорієнтації, емоційної нестабільності та формування подвійних стандартів. Це вимагає відкритого діалогу та спільного планування виховної роботи.

5. Ефективна взаємодія школи і сім'ї передбачає не лише організаційні форми, а й емоційну відкритість, довіру, готовність до співпраці. Важливо, щоб батьки сприймали школу як партнера, а педагоги — враховували індивідуальні особливості родин, культурний контекст і стиль виховання.

6. Моральне виховання є ефективним лише за умови його системності, емоційної насиченості та практичної спрямованості. Формування цінностей має бути інтегрованим у щоденну освітню і родинну практику, підтримуваним прикладом дорослих, емоційним діалогом і рефлексією.

7. Запропонована методична програма, реалізована у межах формувального етапу, може бути адаптована для використання в інших освітніх закладах. Її структура дозволяє враховувати вікові особливості дітей, рівень педагогічної культури родин, соціальні виклики. Програма поєднує елементи гуманістичної педагогіки, етнопедагогіки, емоційної грамотності, що робить її актуальною в умовах сучасної школи.

8. Формування загальнолюдських цінностей у молодших школярів є не лише педагогічним завданням, а й моральною місією школи і родини. Успішність цього процесу залежить від готовності дорослих бути моральними прикладами, емоційно присутніми, відкритими до діалогу. Виховання цінностей — це не набір заходів, а стиль життя, щоденна практика, емоційна культура, що передається дитині через досвід, спілкування, ставлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання: теоретико-технологічні засади: монографія. Київ: Логос, 2003. 280 с.
2. Бондаренко І. В. Сім'я як середовище морального становлення дитини. Освітній простір України. 2021. №2. С. 33–37.
3. Гончар Л. В. Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах. Суми: СумДПУ, 2023. 96 с.
4. Гончарук Л. І. Взаємодія школи і сім'ї у моральному вихованні молодших школярів. Молодий вчений. 2020. №5. С. 112–115.
5. Гриценко І. В. Формування ціннісних орієнтирів молодших школярів засобами вільної та відкритої культури / В. Денисенко, Н. Борисенко, І. Гриценко, Н. Сидоренко // European humanities studies: State and Society. Krakow: Issue 2, 2018. Р. 94–117.
6. Гриценко І. В. Реалізація вчителем умов застосування художнього діалогу як засобу формування естетичної культури молодших школярів // Психолого-педагогічні умови вдосконалення підготовки кадрового потенціалу закладів дошкільної та початкової освіти: колективна монографія. Херсон: ПП «Резник», 2021. С. 69–85.
7. Денисюк О. С. Формування моральних цінностей у молодших школярів засобами інтерактивного навчання. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. 124 с.
8. Державний стандарт початкової освіти. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018>
9. Дудкевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 369 с.
10. Захаренко О. А. Школа під голубим небом. Черкаси: Брама, 2001.
11. Ковальчук І. В. Виховання гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку: навч. посіб. Тернопіль: ТНПУ, 2019. 98 с.
12. Козяр М. М. Формування етичних норм поведінки у дітей молодшого шкільного віку. Педагогічний альманах. 2022. №1. С. 78–83.

13. Литвиненко Н. М. Педагогічні умови формування моральної свідомості учнів початкової школи. Науковий вісник НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2021. №3. С. 45–52.
14. Лисенко Н. В. Етнопедагогіка дитинства: навч.-метод. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2018. 720 с.
15. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів: спецкурс із дидактики: навч. посіб. Харків: Основа, 1990. 89 с.
16. Методичний poradник: форми і методи навчання / уклад. Б. О. Житник. Харків: Вид. група «Основа», 2013. 144 с.
17. Методичні рекомендації щодо організації в закладі освіти психологічного та соціально-педагогічного супроводу дітей, які пережили втрату батьків внаслідок бойових дій. ЧОПОПП, 2017. 13 с.
18. Мельник П. П., Петренко О. В. Стратегії взаємодії сім'ї і школи у поствоєнний період. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2023. 112 с.
19. Молодий вчений. Формування моральних цінностей у молодших школярів. 2018. №9. С. 95–98.
20. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Академія, 2002. 528 с.
21. Науковий вісник НДУ ім. Миколи Гоголя. Формування моральних якостей молодших школярів. 2020. №2. С. 51–56.
22. Нова українська школа: poradник для вчителя / під заг. ред. Н. М. Бібік. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
23. Педагогічний словник / уклад.: В. В. Радул, Я. В. Галета, Т. Я. Довга та ін.; відп. ред. В. В. Радул. 2-ге вид. Харків: Мачулін, 2015. 444 с.
24. Піроженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2022. 192 с.
25. Пометун О. І., Піроженко Л. В. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. К.: А.С.К., 2014. 192 с.

26. Розвивальні технології навчання молодших школярів: навч. посіб. / О. М. Кондратюк, С. Є. Лупаренко, І. М. Толмачова, З. І. Шилкунова; за заг. ред. В. І. Лозової, О. М. Іонової. Харків: НПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. 224 с.
27. Романова І. А. Сучасні технології інтелектуального розвитку молодшого школяра. Харків: СМІТ, 2019. 291 с.
28. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ. навч. закл. – 2-ге вид. – К.: Грамота, 2013. 501 с.
29. Савченко О. Я. Діагностика і дидактичні умови формування у молодших школярів мотивації уміння вчитися [Електронний ресурс] // Український педагогічний журнал. № 1. 2015. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9773/1.pdf>
30. Савченко О. Я. Початкова освіта: теорія і практика формування особистості. Київ: Освіта України, 2018. 312 с.
31. Савченко О. Я. Читацька компетентність як основа навчання в початковій школі: наук. праця. Київ, 2023. 63 с.
32. Савченко О. Я. Щоб книга була в житті дитини: вітчизняний і зарубіжний досвід. Початкова школа, 2016. № 5. С. 22–26.
33. Сидоренко О. В. Моральне виховання в умовах Нової української школи. Збірник наукових праць «Інноватика у вихованні». 2022. №14. С. 201–207.
34. Соціально-психологічна та педагогічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посіб. К.: Агентство «Україна», 2017. 73 с.
35. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ, 1997.
36. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. К.: Рад. школа, 1974. 288 с.
37. Тарасенко Г. С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Київ: Слово, 2020. 318 с.
38. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3–4 клас. URL:

<https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-1-4-klasiv> (дата звернення: 10.10.2024).

39. Титаренко В. І. Виховання на національно-культурних традиціях українського народу як головний чинник формування особистості. Наукові записки. ТДПУ: Педагогіка, 2000. № 8. 56 с.

40. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Видавничий центр «Академвидав», 2019. 560 с.

41. Ціпан Т. Інноваційні форми та методи педагогічної взаємодії школи і сім'ї у вихованні учнівської молоді. Інноватика у вихованні. 2020. №12. С. 235–241.

42. Чернов А. Вплив базового конфлікту в суспільстві на психіку дитини дошкільного віку // Соціальна робота в сучасному суспільстві: тенденції, виклики, перспективи: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 28 лютого 2019 р. К.: Університет «Україна», 2019. С. 65–67.

43. Шевчук Н. В. Партнерство школи і родини у формуванні моральних орієнтирів учнів. Педагогічні науки: теорія і практика. 2023. №4. С. 59–64.

44. Яценко Т. С. Психологічні механізми формування ціннісних орієнтацій у дітей. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. 140 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для батьків

Мета: виявлення рівня моральної взаємодії в родині, участі у шкільному житті, ставлення до морального виховання. Складається з 10–12 запитань (закритих і відкритих), наприклад:

- Як часто ви обговорюєте з дитиною моральні теми?
- Чи берете участь у шкільних заходах?
- Які цінності ви вважаєте найважливішими для своєї дитини?

Анкета для педагогів

Мета: оцінка рівня співпраці з родинами, труднощів у моральному вихованні, ефективності форм. Приклади запитань:

- Чи вважаєте ви взаємодію з родинами достатньою?
- Які форми співпраці ви використовуєте найчастіше?
- Які труднощі виникають у моральному вихованні?

Анкета для учнів

Мета: виявлення рівня моральної рефлексії, емоційного розуміння, ставлення до цінностей. Форма: прості запитання з вибором, малюнкові завдання, ситуації для оцінки. Наприклад:

- Що означає бути добрим?
- Як ти вчиниш, якщо друг сказав неправду?
- Намалюй ситуацію, де ти допомагаєш іншому.